visat.

primavera 2021

Una nova col·lecció bilingüe

Carles Vela

L'Associació Catalana d'Esperanto/Kataluna Esperanto-Asocio (ACE/KEA) és, per a aquells qui no la coneguin, l'associació que reuneix els esperantistes dels Països Catalans. Entre els objectius hi té el de promoure, en l'àmbit dels territoris de llengua catalana, l'esperanto com a llengua auxiliar internacional neutral, considerat la millor opció de democràcia lingüística, aquella que garanteix els valors dels drets lingüístics, de la diversitat lingüística i del dret a la comunicació plena entre persones de llengües diferents. Un altre dels propòsits de l'associació és difondre la cultura catalana arreu del món i el coneixement d'altres cultures per mitjà de l'esperanto.

Per respondre a aquests fins, l'ACE duu a terme diverses activitats, de les quals en destacaré una que encaixa perfectament en aquesta revista: des de fa uns quants anys l'ACE és també una petita editorial. Tot i que no cerca el profit econòmic, l'objectiu és que els llibres i opuscles que publica tinguin els estàndards necessaris per «competir» amb les edicions professionals.

En aquest sentit, entre 2004 i 2010 es van editar tres llibres sobre la història del moviment esperantista als Països Catalans: Francesc Poblet i Feijoo, *Els inicis del moviment esperantista a Catalunya* [La komenca esperanto-movado en Katalunio], 2004; Francesc Poblet i Feijoo, *El Congrés Universal d'Esperanto de 1909 a Barcelona : La consolidació del moviment esperantista als Països Catalans* [La Universala Kongreso de Esperanto de 1909 en Barcelono : La firmigo de la esperanto-movado en la Kataluna Landaro], 2008, i Francesc Poblet i Feijooi Hèctor Alòs i Font (coord.), *Història de l'esperanto als Països Catalans: recull d'articles* [Historio de esperanto en la Kataluna Landaro : artikolkolekto], 2010. Més recentment s'ha editat, també en edició bilingüe, un recull de paremiologia en esperanto, *Petit refranyer català-esperanto* [Malgranda proverbaro kataluna-Esperanto], de Pedro M. Martín Burutxaga, amb pròlegs de Víctor Pàmies i André Cherpillod.

La literatura també hi ha tingut cabuda i el 2001 es va publicar el recull de poemes i contes *Kiam floras la timianoj* [Quan floreix la farigola], de Salvador Gumà Clavell, per commemorar que aquell any en feia cent.

La «Col·lecció Jaume Grau Casas»

El 2020 l'Associació va decidir reprendre aquest camí i engegar una nova col·lecció d'edicions bilingües, català-esperanto, d'obres literàries de petit format. L'ha titulada «Col·lecció Jaume Grau Casas»[Kolekto Jaume Grau Casas], en homenatge a aquest pioner esperantista, poeta i traductor en català, en castellà i en esperanto, coordinador i en gran part traductor de la *Kataluna antologio*, la primera antologia d'una llengua nacional en esperanto, editada el 1925 i reeditada, atès l'èxit, el 1931. Tot i que té alguns poemes de qualitat en català, malauradament la figura de Jaume Grau és poc coneguda dins la literatura catalana, mentre que cal dir que el seu nom encara ressona amb força quan es parla de la literatura en esperanto, original i traduïda, del període d'entreguerres.

El primer llibre de la col·lecció és l'edició bilingüe de *Cementiri de Sinera* [Tombejo de Sinera], de Salvador Espriu, en traducció de Gabriel Mora i Arana, i el segon volum, que ha estat presentat per Sant Jordi d'enguany, conté una altra traducció d'Espriu, *La pell de brau* [La taŭrofelo], traduït per Abel Montagut.

Que els dos primers números comparteixin autor traduït no és casualitat i per entendre-ho cal recular a l'any 2013, l'Any Espriu. Aquell any, l'Associació Catalana d'Esperanto va organitzar el 20 d'abril un acte d'homenatge al poeta farnesenc, durant el qual es van llegir fragments de tres obres seves, les dues ja esmentades i *Assaig de càntic en el temple*, en traducció de Rikardo A. Reyna i Llibert Puig.

Gabriel Mora ja havia traduït *Cementiri de Sinera* els anys vuitanta i la traducció s'havia publicat com a suplement de *Kataluna esperantisto*, la revista de l'Associació Catalana d'Esperanto, el 1989. Tanmateix, en demanar-li permís per usar la seva traducció en l'acte d'homenatge, el poeta de Castellar del Vallès, a punt de fer 88 anys, va decidir que en faria una revisió per a la lectura pública i poc abans de l'acte va lliurar un nou original. La intenció era publicar-lo immediatament, però en aquell moment no va poder ser i el llibre va quedar en un calaix, esperant una oportunitat. Quan es va plantejar

la col·lecció, de seguida va ser la primera opció, tot i que aleshores ja com a homenatge pòstum al traductor, mort el 2014.

Estirant encara el fil d'aquell acte, es va demanar al també poeta Abel Montagut si es podria publicar la seva traducció de *La pell de brau*. I cal precisar «la seva traducció» perquè, tot i que no tenim gaires traduccions d'obres catalanes a l'esperanto, després de l'època daurada del primer terç del segle xx, resulta que d'aquest poemari d'Espriu se'n van fer dues, de traduccions, i, a més, simultànies. Al mateix temps que Abel Montagut s'hi enfrontava, sense que cap dels dos traductors tingués coneixement del projecte del seu col·lega, el poeta i traductor en portuguès, català i esperanto Manuel de Seabra en feia una altra, paral·lela a la seva traducció al portuguès. Quina casualitat! Tot i que Seabra va publicar alguns dels poemes en una revista literària en esperanto, tots dos projectes van restar, en el seu conjunt, inèdits. Calia posar-hi solució.

A l'original de Montagut hi calia una repassada a fons, en opinió del traductor, i finalment l'original ha vist la llum amb pròleg d'Olívia Gassol i Bellet.

El duet espriuà obre un camí, però els llibres vinents de la col·lecció hi poden arribar per altres viaranys; és a dir, que la col·lecció és oberta a traduccions de novel·la, de contes, de teatre, de còmic... Potser l'únic límit que ens hem fixat és l'extensió: la idea és oferir al lector català títols atractius que, alhora, siguin un tast de la llengua internacional esperanto i oferir al lector esperantòfon d'arreu accés a un mos de literatura catalana en la seva segona llengua de cultura... o tercera o quarta o qui-sap-quina, perquè entre els esperantistes el poliglotisme és relativament comú.

Resta encara un altre camí per endinsar-s'hi, que podria donar lloc a una nova col·lecció: oferir al públic català traduccions de la literatura original en esperanto, que també n'hi ha, i alguna de molta qualitat, al català.

La reescriptura d'una traducció pròpia: Gabriel Mora i Arana i *Tombejo de Sinera*

La tasca de retraducció que Mora i Arana va dur a terme, com hem esmentat abans a tomb de l'Any Espriu, mereix que hi fem atenció.

En el pròleg de la primera versió, del 1989, reproduït també en la segona, el traductor hi reflexiona sobre la dificultat de traslladar a una altra llengua un poeta tan hermètic o, de vegades, ambigu (p. 8*

), una poesia amb «obscurs» (p. 12). Per enfrontar-s'hi, Mora i Arana «confessa» haver hagut de fer una interpretació subjectiva i, tot i l'esforç per respectar la mètrica original, no haver pogut evitar haver-hi d'afegir alguna síl·laba de més («com a màxim dues», puntualitza), però que preservava «el mateix ritme que la versió original catalana» (p. 12). En la mateixa línia, justifica l'elecció concreta d'alguns mots, com el neologisme *vitekso* per a traduir *aloc* (*Vitex agnus-castus*), o explica la dificultat per donar una traducció (única) a *rial*, que apareix quatre cops, i que tradueix bé com *vojo*, 'camí', bé com *vojo torenteca*, 'camí atorrentat', «per mirar d'expressar la seva condició de camí que pot esdevenir un veritable torrent d'aigua quan hi ha tempestes» (p. 14). De fet, el pròleg traspua el desig del traductor de recerca de la literalitat, un criteri de traducció encara vigent als anys vuitanta, sobretot pel que fa a la traducció dels autors clàssics i de la poesia, que la majoria de traductors catalans encara traspassaven al català en prosa.

Al meu entendre, és aquest desig de literalitat que motiva en gran part la retraducció. En primer lloc, la nova versió mostra més comprensió del text original. Als primers versos del poema II corregeix el subjecte:

Quina petita pàtria
encercla el cementiri!

Kia malgranda patrolando
ĉirkaŭmurigas la tombejon, (1989)

Kian malgrandan patrolandon
ĉirkaŭmurigas la tombejo, (2020)

O al poema XXVI rectifica l'infinitiu pel present:

No lluito més. Et deixo
el sepulcre vastíssim

Ne plu lukti. Mi lasas
al vi la vastan tombon (1989)

Ne plu luktas mi: lasas
al vi la vastan tombon (2020)

En segon lloc, introdueix canvis en l'ordre sintàctic. Per exemple, als versos finals del poema II:

No estimo
res més, excepte l'ombra
viatgera d'un núvol.
El lent record dels dies
que són passats per sempre.

Mi amas
nenion pli krom l' ombro
de vojaĝanta nubo
kaj la memor' pri la tagoj
por ĉiam forpasintaj. (1989)

Nenion pli mi amas, krom
l'ombro de vojaĝanta nubo
kaj la memoro pri la tagoj,
tiuj, por ĉiam forpasintaj. (2020)

I, finalment, refà alguna composició de mots, un recurs molt propi (i molt ric!) de l'esperanto. Al darrer vers del poema XXI (la sorra molla) canvia la més literal «la malsekan sablaron» per «la malsekan bord-sablon», que amb *bord-*, 'riba', 'vora', completa la imatge tot i que s'allunya de la literalitat. També al darrer vers, però del poema XIV (amb pauses d'or i somni), no només hi busca una traducció sintàcticament més acurada i que mostra més comprensió de l'original, sinó que hi aplica una solució que aprofita més els recursos propis de l'esperanto: «reve, laŭ paŭzoj oraj» esdevé «laŭ paŭzoj or-revigaj», en què *or-revigaj*, construcció molt típica de l'esperanto, que literalment es podria traduir per 'que fa somniar or', reflecteix millor la imatge de l'original.

Una mica arreu, la retraducció mostra i demostra tant més comprensió de l'original com un domini més gran de la llengua a què tradueix. Mora i Arana no abandona la recerca de la literalitat, pròpia de l'època en què engega el projecte de traducció i pròpia de la seva generació, i és ben cert que, actualment, una nova traducció de *Cementiri de Sinera* segurament duria a solucions força diferents; tanmateix, potser sense ser-ne del tot conscient, la maduresa (reescriu la traducció a la vora dels noranta anys) li permet oferir una traducció més fina i, a parer nostre, més "esperàntica", si se'ns permet el neologisme.

* Citem per la segona edició (2020) i per la versió catalana.